Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

РСФСР-ниң Компартиязының Тыва республика комитединиң, Тыва АССР-ниң Дээди Соведниниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 чыл октябрь 28 воскресенье № 246 (14446)

1925 чылда үнделеттинген

Өртү 3 кап.

Партияның XXIII Тыва республика конференциязы ИНФОРМАСТЫГ ДЫҢНАДЫГ

Дүүн Кызылга Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга партияның XXIII республика конференциязы ажылын уламчылаан.

РСФСР-ниң Компартиязының республика комитединиң ийги секретарынга кандидатура депшидерин конференция чугаалажып көрген. Делегаттар партияның республика комитединиң ийги секретарының кандидатуразынга А. И. Ванжаны депшиткен болгаш ону чажыт бадылаашкынның даңзызынга киирген. Бадылаашкынга 474 делегат кириткен. А. И. Ванжа дээш 409 делегат бадылаан, 65 кижи удур бадылаан. Партияның республика комитединиң болгаш бюро кежигүнүнге, ийги секретарынга А. И. Ванжа соңгуткан.

Партияның республика организациязының контроль комиссиязының даргазынга кандидатура депшидеринче кирген. Делегаттарның саналы-биле партияның республика организациязының контроль комиссиязының даргазының кандидатуразынга партияның республика комитединиң ажылдакчызы Т. Т. Даваа, пенсионер А. А. Дерябин, Д. К.-Х. Ооржак депшиттирген, оларны чажыт бадылаашкынның даңзызынче киирген. Чажыт бадылаашкынның түңнелинде хөй бадылаашкынны алган Д. К.-Х. Ооржак контроль комиссиязының даргазынга соңгуткан.

РКП-ниң республика комитединиң идеология талазы-биле секретарынга кандидатура депшидерин эгелээн. Бо албан-дужаалга кандидаттар кылдыр Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының башкызы С. М. Бичe-оол, Көк-Тей ортумак школазының директору Д. Б. Дүлүш, РКП-ниң республика комитединиң секретары турган А. К. Канзай, РКП-ниң Бии-Хем райкомунуң бирги секретары Т. А. Парчын, Тыва АССР-ниң Күрпланының даргазының бирги оралакчызы Д. Л. Тинмей, РКП-ниң республика комитединиң инструктору Н. О. Товуу, Тыва АССР-ниң КАК-тың ажылдакчызы В. С. Чанзан оларны депшиткеш, чажыт бадылаашкынның даңзызынче киирген.

Чажыт бадылаашкынның түңнелинде чогуур санны кым-даа албаан. Ынчангаш эң хөй санны алган С. М. Бичe-оол биле Д. Л. Тинмейни чажыт бадылаашкынче катап киирген. Катап бадылаашкынның түңнелинде партияның республика комитединиң болгаш бюро кежигүнүнге, секретарынга Д. Л. Тинмей соңгуткан.

РКП-ниң республика комитединиң аграр айтырыглар талазы-биле секретарынга кандидат депшидеринче кирген. Орта кандидат кылдыр партияның республика комитединиң харыысалгалыг ажылдакчылары В. С. Очур-оол, В. Д. Хемер-оол депшиттирген. Чажыт бадылаашкынның түңнелинде оларның кайызы-даа чогуур санны албаан.

РКП-ниң республика комитединиң аграр айтырыглар талазы-биле секретарынга кандидаторларны катап депшиткен. Делегаттарның саналы-биле рескомитеттің секретарынга кандидаттар кылдыр В. С. Очур-оолду, В. Д. Хемер-оолду, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң эргелел начальниги И. М. Сувандинни депшиткен.

Чажыт бадылаашкынның түңнелинде чогуур санны кым-даа албаан. Ынчангаш эң хөй санны алган В. С. Очур-оол биле В. Д. Хемер-оолду катап бадылаашкынче киирген. Катап бадылаашкынның түңнелинде партияның республика комитединиң болгаш бюро кежигүнүнге, секретарынга В. Д. Хемер-оол соңгуткан.

РСФСР-ниң Компартиязының республика комитединиң болгаш партияның республика организациязының контроль комиссиязының кежигүннерни конференция соңгаан.

Партияның республика организациязының контроль комиссиязының дугайында дүрүмну конференция бадылаан.

Партияның XXIII республика конференциязы ооң-биле ажылын дооскан.

КОНФЕРЕНЦИЯГА САНАЛДАР

Партияның XXIII Тыва республика конференциязынга «РСФСР-ниң Компартиязының республика комитединиң ажылының отчёдунуң болгаш СЭКП-ниң XXVIII съездизиниң, РСФСР-ниң Компартиязының Тургузукчу съездизиниң шинтпирлерин күүседир талазы-биле партияның республика организациязының ажыл-чорудулгазының программазының дугайында» илеткелди СЭКП ТК-ның кежигүнү, РСФСР-ниң Компартиязының республика комитединиң бирги секретары Г. Ч. Ширшиниң, партияның республика организациязының ревизия комиссиязының ажылының отчёт илеткелин ооң даргазы Т. Ч. Салчак кылган соонда конференцияга саналдар бээри эгелээн.

Конференцияга санал берген делегаттар РКП-ниң республика комитединиң болгаш партияның республика организациязының ревизия комиссиязының отчёттуг үеде чоруткан ажылын шүгүмчулекчи ёзубиле анализтээш, кол кичээнгейни партия ажылында, республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезинде четпестерни эдеринче, партия организацияларының шинтпирлээр ужурлуг айтырыгларынче угландырган. Ылангыя СЭКП-ниң XXVIII съездизиниң, РСФСР-ниң Компартиязының Тургузукчу съездизиниң шинтпирлерин амыдыралга боттандырарда партия организациялары чүү кылырын тодаргай чугаалаанар.

В. С. НЕДЕЛИН,
РКП-ниң Улуг-Хем райкомунуң бирги секретары:

Партияның үндезини — партия эге организацияларының дайынчы арга-шинээзин бедидеринче угланган хемчеглерни соолгу үеде чорудуп турары, оларның ажылчорудулгазын экижидеринге салдарны чедирген. Ындыгдаа болза партия эге организацилларының ажылы амдаа көшкак, ону экижидер дээш партияның республика комитеди тодаргай ажылды чорудар ужурлуг.

Соңгулда кампаниязының үезинде партия организацияларының агитация ажылын чүгле кандидаттарны пропагандалаарынче угландырган турган. Республика солуннарының арыннарынга база ол дугайында бижээн. Ол ышкаш партия ажылдакчылары бо ажылдарны чорударынга хаара туттунган. Моон алгаш көөрге соңгулда кампаниязының үезинде партияның республика комитеди кошкак ажылдаан.

РСФСР-ниң Компартиязының рескомунуң бирги секретары республиканда байдалдың дугайында солуннарга материалдарны бижип, радиога, телевидениеге чугаалап турган, ындыг-даа болза партияның республика комитединиң бюро кежигүннери боттарының ажыл-чорудулгазынга хамаарыштыр шоолуг чүве биживейн, чугаалавайн келгеен четпес болган.

(Уланчызы 3-нү арында).

РСФСР-ниң КП-зиниң Тыва республика организациязының ревизия комиссиязының отчёду

Комиссияның даргазы Т. Ч. САЛЧАКТЫҢ илеткели

Эштер делегаттар!

Партияның республика организациязының ревизия комиссиязын 16 кижи составтыг кылдыр соңгаан, ол кылган хынаалаларының түңнелдериниң талазы-биле боду даандырып турар шинтпирлерни хүлээп алыр эрге чоокка, хөй-ниитиниң эгезин-биле ажылдап турган. Комиссияның кежигүннери чүгле ревизия комиссиязының эвес, харын база республика комитединиң пленумнарының, хоорайның, районнарның партия эге организацияларының ажылынга киржип, партия организацияларынга эде тургустунуушкунну боттандырып чорударынга хууда үлегер-чижээ-биле идиг берип турар. Комиссияның кежигүннери эштер В. А. Бадулин, К. Д. Ондар, Ч. Х. Ооржак олар ревизия ажылынга идепкейлиг киржип турган. Комиссия отчёттуг үениң иштинде 5 катап хурал эрттиргеш, бодунуң ажылының аңгы-аңгы айтырыгларын чугаалажып көргген.

Отчёттуг үеде ниитилелге база партияга нарын болгаш черүлдээлиг болуушкуннар бооп, олар ревизия ажылынга, партия комитеттериниң саң-хөө, ажыл-агый чорудулгаларынга салдар чедирбейн барып шыдавас турганын билир болгай силер. Республиканың партия организациязының саң-хөөзүнге болгаш материалдыг баазазынга, ооң бюджединге, ооң тургустунарының үндезиннеринге болгаш чарыгдалдарынга ажылчы чоннуң болгаш коммунистериниң сонуургалы дыка улгаткан. Ангы-аңгы кижилер янзы-бүрү деннелдерге партия организациязының өнчүзүнүң дугайында айтырыгны көдүрүп, ооң бажыннарын, солуннарын болгаш еске-даа эт-хөренгизин дамчыдып бээриниң дугайында саналдап тургулаан. Аңаа холбаштыр ревкомиссияның медеглээри болза: өнчү дугайында айтырыгларны ийи-чангыс кижилериниң азы бөлүктериниң хайыган сетиил-сагыжы азы политиктиг бодалы, күзелдери-биле эвес, а «ССРЭ-де өнчү дугайында» ССРЭ Хоойлузун удуртулга болдургаш, ам шинтпирлээр ужурлуг. Ындыг негелделер юридика талазы-биле үндезин чок бооп турар.

Партияның республика организациязы бодунуң бюджединиң 80 хуузун СЭКП ТК-дан немелде дотация кылдыр ап турар болгаш тус черге чүгле арткан 20 хуузу кежигүн дадывырларының болгаш еске-даа киирилделерниң күсели-биле тургустунуп турары билдингир болгай. Партияның бүгү райкомнары шуптузу немелде акша ап турар. Партияның кежигүн дадывырларын төлээриниң хемчээлдериниң болгаш чурумунуң өскерилгени-биле холбаштыр, республиканың парторганизациязы бодунуң мурнундагы бюджединиң 30 хуузуи чедир албайн турар. Ол болгаш еске-даа экономиктиг факторлар партия организациязының саң-хөө байдалын элээн нарыыдадып турар.

Ооң-биле чергелештир республиканың партия организациязында бодунуң ажылын чогумчалыг кылып чорударынга чедер деннелдиг материалдыг баазалыг болгаш бюджет саң-хөөлүг бооп турар. 1990 чылда бюджетти республика комитединге орулгалар талазы-биле 6355,3 муң рубль, ооң иштинде партияның кежигүн дадывырларындан кирери 1170 муң рубль, еске-даа киирилделерни 30 муң рубль болур кылдыр, партия бюджединден немелде акша 5155,3 муң рубль боор кылдыр бадылаан.

1990 чылдың октябрь бирээге чедир республика комитединиң балансызынга 5093 муң рубльдин бажынары, 480 муң рубльдиң автотранспорт аймаа, еске-даа машиналар болгаш дериг-херекселдер бар бооп турган. Барык 1 миллион рубль өртектиг аңгы-аңгы материал-техниктиг үнелиг чүүлдер болгаш ном-дептер бар бооп турар.

Эштер!

Ревизия комиссиязының ажылының хүлээлгезин боттандырары-биле республика организациязының бюджединиң күүсеттинип турарының шынышын эвезин чылда ийи удаа хынааш, кежигүн дадывырларын төлээриниң болгаш саңаарының байдалын анализтеп көргген. Ол хынаалаларның түңнелдерин саң-хөө отчёттарынга болгаш шынзыдылгаларга түңнелдер хевирлиг кылдыр тургускаш, рескомнуң болгаш СЭКП-ниң төп ревизия комиссиязының удуртулгазынга киирип турган.

СЭКП ТК-ның тускайлап берип турар акша-хөренгизин ниитизи-биле шыңгыы чурум ёзугаар, лимиттерни хемчээли-биле чарыгдап турары илереттинген. Отчёттуг үениң иштинде чыл санында бюджет акша-хөренгизиниң камналгазы чедип алдынын турган. 1989 чылдың бюджеди орулгалар талазы-биле 99,8 хуу күүсеттинген. Партия бюджединден немелде акшаны 186 муң рубльди эвээшти алган. Чарыгдалдар 93,1 хуу болган, ол дээрге баш удур доктаатканынан 355 муң рубль эвээш, ооң иштинде «Партия органнарын хандырарынга» көргенин ёзугаар чарыгдалдар 215 муң рубльге, «Ажылагый чарыгдалдарының» талазы-биле — 75 муң рубльге эвээш чарыгдаттынган.

1990 чылдың бюджединиң орулга кезээ бирги чартык чылда 70 хуу, ооң иштинде дадывырлардан киирилде 53,4 хуу болуп күүсеттинген.

1989 чылдың деннелинден складтарга турган материалдыг курлавырларның артынчыларын 10 муң рубльге кызырган, ынчалза-даа олар ам-даа улуг хемчээлдиг бооп турбушаан. Материалдыг курлавырлар талазы-биле нормативтер 1990 чылдың июль 1-ге чедир 4-тен ажыг катап ажып турар. Ылангыя нивентарь болгаш ажыл-агый материалдарының талазы-биле нормадан ажыг курлавырлар оңза улуг (6 катап ажыг), автомобильдерге артык кезектер талазы-биле (2 катап) хөй бооп турар.

Ол ышкаш «Ажылдап турар курстар» болгаш «Партийжи пропаганда» дээр үүлдериниң талазы-биле улуг камналганың алдынганы оңза дүвүрээзинни болдуруп турар. Ол бүгү — ындыг сорулгаларга тускайлаан хөй эвес акша-хөренгиниң четпес болгаш чогумчалыы-биле ажыглаттынмайн турарының дугайын чугаалап турар-дыр. Ындыг турбуже, Политиктиг чырыдыышкын бажыңы, марксизм-ленинизм университеди, кадрлар катап белеткээр курстар өредилгениң болгаш пропаганданың техниктиг дериглерибиле кошкак хандыртынган, өөредилге болгаш методиктиг литература, көргүзүг агитациязының үүлдери чедишпейн турар. Партийжи пропагандага болгаш партийжи кадрларны база активти өөредиринге тускайлаан акша-хөренгиниң дээштин ам-даа эвээш бооп турар.

XXI партконференцияга кылдынган болгаш ревизия комиссиязының актыларында

(Төнчүзү 2-ги арында).

ЧУРУКТАРДА: конференцияның бөлүк делегаттары; СЭКП ТК-ның секретары А. Н. Гиренко биле РКП рескомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин.

ССРЭ-ниң Ажаалга банкызының албан черлеринге хамаатыларның чыып алган акшаларын шыгжадырынга сонуургалын бедидер дугайында

СОВЕТ СОЦИАЛИСТИГ РЕСПУБЛИКАЛАР ЭВИЛЕЛИНИҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ ЧАРЛЫЫ

ССРЭ-ниң Дээди Соведниниң үүлдүгүзүнү көргеен улус ажыл-агыйын быжыглап экижидериниң болгаш рынок экономиказынче шилчириниң кол угланыышкынарынга дүүштүр база ССРЭ-ниң Ажаалга банкызының албан черлеринге боттарының чыып алган акшазын шыгжадырынга хамаатыларның сонуургалын бедидер, шыгжакчыларның эрге-ажыктарын камгалаарын хандырар сорулга-биле **доктаадырым болза:**

1. ССРЭ-ниң Ажаалга банкызының күрүне статузун хевээр арттырар болгаш хамаатыларның шыгжамырынга күрүне магадылалын бадыткаар.

2. ССРЭ-ниң Ажаалга банкызының албан черлеринге хуусааалыг шыгжамырлар талазы-биле акшаны шыгжаткан хуусааларындан хамаарыштыр хуу немээрин 1990 чылдың ноябрь 1-ден эгелеп бедидер.

ССРЭ-ниң Күрүне банкызы болгаш ССРЭ-ниң Ажаалга банкызы шыгжаткан акша дээш хуу немей төлээриниң тодаргай хемчээлин тодарадыр.

3. ССРЭ-ниң Ажаалга банкызы чонну хандырарының шынарын бедидер, ачы-дуза көргүзерин калбартыр талазы-биле хемчеглерни алыр. хамаатыларның хостут акша-хөренгизин хаара тударының чаа арга-ларын кептередир, туда төлевес санажылгаларны хөгжүдер болгаш чонга чээли тыпсырының практиказын сайзырангайжыдар.

4. ССРЭ-ниң Сан-хее министерствозу болгаш ССРЭ-ниң Ажаалга банкызы хуу төлээринин чаа политиказын барымдаалап, 1982 чылдагы күрүнениң иштики ойнаашкынныг чээлизинин болгаш ССРЭ-ниң Ажаалга банкызының сертификадының негелделерине эргежок чугула немелделерни киирер.

5 ССРЭ-ниң күрүне банкызы 1990 чылдың ноябрь 1-ден эгелээш, будуруглелериниң, организацияларының болгаш албан черлериниң салыышкынарын база оларга берип турар чээлилериниң талазы-биле чаа хуу немелдезин киирер.

Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң Президентизи М. ГОРБАЧЕВ.

Москва. Кремль.
1990 чылдың октябрь 25.

АЯН-ЧОРУКТУҢ ЭГЕЛЭЭНИ

МАДРИД. (СЭТА-ның тускай корр.). Октябрьның 26-да Мадридтиң Барахас аэропортунга ССРЭ-ниң болгаш Испанияның күрүне туктары киискип турган. Ол хүн ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачев Испанияның хааны Хуан Карлос I-ниң чалаанын ёзугаар албан ужурунда үш хүнүнүң аян-чоруун кылып ында чеде берген. Ону Э. А. Шеварднадзе, А. А. Воронин, Н. А. Назарбаев, А. С. Черняев, С. К. Романовский олар үдеп чоруур.

Самолет чадазының чанынга совет Президентини Испанияның чазааның даргазы Фелипо Гонсалес, даштыкы херектер министри Франсиско Фернандес Ордоньес, Испанияның ССРЭ-де элчини Хоске Кузика, еске-даа албанның кижилери уткаан.

Ооң соонда совет удуртукчу болгаш ону үдээн кижилер ужуражыышкынның тускай ёзулалын кылыр чер — Пардо ордузунче чорупканнар. М. С. Горбачев болгаш Р. М. Горбачева ынаар машина-биле, ону үдээннер — вертолеттар-биле чорупканнар.

Мадридтиң кудумчуларыбиле шуушкан машиналар чоруп турда, найысылалдың чурттакчылары Совет күрүнениң удуртукчузуига изиг байыр чедирип турганнар.

Пардо ордузунга М. С. Горбачевту болгаш Р. М. Горбачеваны Испанияның хааны Хуан Карлос I болгаш кадын-хаан София уткаанар. ССРЭ-ниң болгаш Испанияның күрүне гимнилерин күүсеткен, үгер-боо дааштаашкыны болган. Совет Президент болгаш Испанияның хааны хаан гвардиязының хүндүлел таныылының чыскаалын эргип эрткен. Ооң соонда М. С. Горбачев болгаш Хуан Карлос I тускай индирде олуттарга саадапканнар. Эрги шагның кааз деталерин кеткен хүндүлүг таныыл отрядтары оларның мурну-биле эрткен. Ужуражыышкын ёзулалының соонда ийи күрүнениң удуртукчуларының кыска беседазы болган.

Октябрь 26-ның хүнүнүн ийги чартында М. С. Горбачев болгаш Р. М. Горбачева Мадридтиң муниципалитединге барган. Совет Президент онаа хүндүлүг аалчыларга «Мадридтиң алдын депторинге» чүве бижээш, ат салган.

Испан найысылалдың дал ортузунда чиргине кортестерниң (парламентинин) көрүштүг бажыңы турар. Анаа совет Президентини кортестерниң ийи талазының даргалары Феликс Понс болгаш Хуан Хосе Лаборда Мартин уткаан. Депутаттар конгрезиниң болгаш сенаттың тураскаал медалын, Испанияның конституциязының тураскаал удуурулгезин М. С. Горбачевка замчыдып берген. Совет удуртукчу хүндүлүг аалчылар депторинге ат салган.

Депутаттар конгрезиниң — парламентинин алакы палатазының чаа бажынынга — ооң даргазы Ф. Понс болгаш М. С. Горбачев чүве чугаалаанар.

Ол хүнүнүн орай кежээнинде ССРЭ Президентизиниң болгаш Р. М. Горбачеваның алдары дээш Испанияның хаанынын болгаш кадын-хаан Софияның өмүнээзинден албан ёзунуң шайлалгазын эрттирген.

РСФСР-ниң улус депутаттарының ээлчег чок съездизин чыылдырар дугайында

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИН ДОКТААЛЫ

РСФСР-ниң Дээди Соведниниң **доктаалыры болза:**

I. РСФСР-ниң улус депутаттарының ээлчег чок съездизин 1990 чылдың ноябрь 27-де Москва хоорайга чыылдырар.

II. РСФСР-ниң улус депутаттарының съездизинин хүн чурумунга киирери-биле дараазында айтырыгларны сүмелээр:

1. РСФСР-ниң улус депутаттарының бирги съездизинин соонда соңгуттурган РСФСР-ниң улус депутаттарының бүрүн эргелерин хүлээп көөрүнүң дугайы.

Мандат комиссиязының илеткели.

2. РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң РСФСР-ге экономиканы бажыглап экижидериниң болгаш рынок харылзааларынче шилчириниң талазы-биле ажыл-чорудулгазының дугайы.

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң илеткели.

3. Россияның көдээзин катап тургузарының болгаш агроүлетпүр комплекизин хөгжүдериниң программазының дугайы.

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң илеткели.

РСФСР-ниң Дээди Соведниң көдээнин социал хөгжүлдезинин, аграр айтырыгларының болгаш аъш-чем талазы-биле комитединиң эдеринчи илеткели.

РСФСР-ниң Хоойлуларының төлевилелдерин чугаалажыр:

чер реформазының дугайында;

тараачын (фермер) ажылагый дугайында;

көдээге социал политиканың болгаш Россияның көдээзин катап тургузарының дугайы.

4. РСФСР-ниң Конституциязының (Үндезин Хоойлузунун) дугайында. Конституция комиссиязының ажылының дугайы.

Конституция комиссиязының илеткели.

5. Организастыг айтырыглар.

РСФСР-ниң Дээди Соведниниң Даргазының бирги оралакчызы Р. И. ХАСБУЛАТОВ.

Москва, РСФСР-ниң Советтер бажыңы.
1990 чылдың октябрь 25.

Е. В. Башанованы Тыва АССР-ниң Дээди Соведниниң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаннаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИН ПРЕЗИДИУМУНУН ЧАРЛЫЫ

Совет органнарга хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылдааны дээш, Тыва АССР-ниң Дээди Соведниниң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле Тыва АССР-ниң Дээди Соведниниң аппаратының протокол секторунуң эргелекчизи Елизавета Васильевна **Башанованы шаннаар.**

Тыва АССР-ниң Дээди Соведниниң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Кызыл хоорай.
1990 чылдың октябрь 25.

ССРЭ-ниң Президентизи: «Профэвилелдерниң тургузукчу ролюнга байыр чедирип тур мен»

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң съездизинге М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ чугаазы

Амыдыралдың бүгү талаларының ханы чаартылгазының үе-чадазында чурт келген. Ынчангаш ниитилелди, совет кижилерни дүвүредип турар айтырыгларга хамаарыштыр профэвилел съездизи кандыг турушту эзлээр апаар дээрзи кончуг чугула деп, делегаттарга чүве чугаалап тура. Президент демдеглээн. Эртен, соңгузу хүн, чоокку айларда бистиң чоруп орар оруувус кайнаар аппаар дээрзин көөру чугула. Бисти дүвүредип турар айтырыглар чеже-даа чидиг болза, сорулганы болгаш угланыышкынны чидирип болбас херек.

Съездиниң ажылының түүнелдери мындыг ийи негелде күүсеттинер болза, үре-түүнелдиг бооп болур. Кижилерниң эрге-ажыынга, бистиң бүгү амыдыралывысты экижидеринге улам ханы чаартылгаларның эргежок чугулазын съезд бадыткап шыдаар болза. Эде тургустунуушкуннуң биске бертени кылдынган үүлдерни быжыглап база бисти дүвүредип турар бүгү үүлдерден адырлын алырының хемчегларни сүмелентер болза.

Бис күштүг болгаш хамаарышпас профэвилелдери дээш туржуп турар бис — бодунуң быжыг туружун барымдаалавас болза, күштүг болур магадылал чок. Боттут болгаш харыысалгалыг ажылдаар профэвилелдери дээш туржуп турар бис. Съездиниң ийи хүн ажылының дугайында мээн бодалымны айтырдылар. Бо индирден саналдар чеже-даа чидиг болза, оларның кол утказы—кижилер амгы байдал, чүүлүң салым-чолу дээш дүвүреп турарында деп бодаар мен деп. М. С. Горбачев уламчылаан. Угаап-бодаашкынны ариныг шыңгыызынга, топтуунга байыр чедирип тур мен, делегаттардан келген айтырыгларның негелделиг тургустунганын черле хүлээп алыр-дыр мен.

Бир айтырыгны аас-биле база салган чүве — мен профэвилелдериниң ролюн канчаар билип турар мен? Бистиң мурнувуста турар сорулгаларны чедишкиннинг шиитпирлээри профэвилелдериниң идепкейлиг ролю чокта болдунмас деп бодаар мен. Ажыл-агый удуртукчуларын долгандыр таныдып турар профэвилелдери эвес, а чоннуң эргежыынга үндезилеттинген боттуг ажылды кылып, быжыг турушту эзлээн, чурттуң салым-чолу болгаш чоннуң амыдыралы дээш харыысалгада турар профэвилелдеринге таарзынар мен дээрзиниң дугайында эрткен съездиге чугаалаанымны сактып тур боор силер. Профэвилелдериниң шак ындыг ролюнга бодум хууда байыр чедирип тур мен. Ол сандарадыкчы эвес, а тургузукчу дээрзиниң дугайында шупту сактып чоруур ужурлуг бис.

Бисте удуртукчулар шүгүмчүлеп турган ат-алдар чедип ап турарлар хөй апарган. Ажык-чарлыг, хосту бо үеде чыглып келген бүгү чүвени тө каар херек, ол талазы-биле хөйну чугаалаан-даа болза, ам-даа эчизинге четпейн турар. Шүгүмчүлелдиг сагындырыгларны бис черле хүлээп алыр апаар бис, эштер. Ындыг-даа болза, чүгле чаңгыс таварылгада ону хүлээп көөр апаар: эде тургустунуушкуннуң түүнелинде, амыдыралдың бир хевирлеринден — бистиң хөй националдыг күрүневистиң экономиктиг-даа, социал-даа, политиктиг-даа талаларынга чаа хевирлерже шилчикшиннинг түүнелинде кайда келгенивисти билген турар ужурлуг бис. Бистер бо чылдарның иштинде ол-бо улустарның чамдыкта үүс-үүс чылдарда эртер оруун эрткен бооп чадавас бис.

Көстүп турар эки ажылхеректер-биле чергелештир хөй багай үүлдер база болгулаан. Кол үүл болза, шиитпирлээр ужурлуг хөй үүлдерниң ыйыдыышкынындан бис херек кырында чугула чүүлүң салым-чолу дээш дүвүреп турарында деп бодаар мен деп. М. С. Горбачев уламчылаан. Угаап-бодаашкынны ариныг шыңгыызынга, топтуунга байыр чедирип тур мен, делегаттардан келген айтырыгларның негелделиг тургустунганын черле хүлээп алыр-дыр мен.

Бир айтырыгны аас-биле база салган чүве — мен профэвилелдериниң ролюн канчаар билип турар мен? Бистиң мурнувуста турар сорулгаларны чедишкиннинг шиитпирлээри профэвилелдериниң идепкейлиг ролю чокта болдунмас деп бодаар мен. Ажыл-агый удуртукчуларын долгандыр таныдып турар профэвилелдери эвес, а чоннуң эргежыынга үндезилеттинген боттуг ажылды кылып, бистиң бүгү амыдыралывысты экижидеринге улам ханы чаартылгаларның эргежок чугулазын съезд бадыткап шыдаар болза. Эде тургустунуушкуннуң биске бертени кылдынган үүлдерни быжыглап база бисти дүвүредип турар бүгү үүлдерден адырлын алырының хемчегларни сүмелентер болза.

Бис күштүг болгаш хамаарышпас профэвилелдери дээш туржуп турар бис — бодунуң быжыг туружун барымдаалавас болза, күштүг болур магадылал чок. Боттут болгаш харыысалгалыг ажылдаар профэвилелдери дээш туржуп турар бис. Съездиниң ийи хүн ажылының дугайында мээн бодалымны айтырдылар. Бо индирден саналдар чеже-даа чидиг болза, оларның кол утказы—кижилер амгы байдал,

СЭКП Төп Комитединиң секретары А. Н. ГИРЕНКОНУҢ конференцияга чугаазы

Чүндүлүг эштер!

Бистиң бо конференциявыска отчёттуг илеткелди чугаалажып турарын киҥэҥгейлиг дыҥнап ордум, ол идепкейлиг, сагыш-сеткил, политиктиг база шүгүмчүлекчи байдалы улам өскүп турар байдалга эрти деп демдеглевес арга чок. Шупту санал берген делегаттар СЭКП-ниҥ XXVIII съездизиниҥ, РСФСР-ниҥ КП-зиниҥ Тургузукчу съездизиниҥ шиитпирлеринге дүүштүр партия организациязының ажыл-чорудулгазының эҥ эки аргаларын тыварыҥче киҥэҥгейни угландырып турзажок, маҥаа бистиҥ бүгү партиявысты болгаш чуртувусту хаара тудуп турар айтыырлар тургустунуп турду. Бистиҥ ниитилелде чиг маргылдаалары чедирген ындыг эҥ чугула айтыырлың аразында рынок экономиказыҥче шилчилге Эвилел күрүнеги эде таарыштыр тургузары, чаартыныҥ политиктиг боттуг плюрализм-биле онзаланып ылгалып эгелээн ниитилел-политиктиг система Коммунистиг партияның ролю болгаш туружу-биле холбаҥкан айтыырлар колдап турар.

Конференцияның делегаттары республиканың болгаш чурттун салым-чолунуҥ тудуш холбаалының билип турарын маҥаа дораан демдеглеп база деткиксеп тур мен. Тыва республика совет республикаларының аразында эҥне аныяктарының бирээзи. ол Эвилелге Ала-чурттун Улуг ыйнының берге чылдарында кирген. Гитлерги өжелекчилерни чылча шаварында тыва улустун кирген улуг улуг дээш төөгүге, киҥилерниҥ угаан-боламга өөрүп, четтириҥ-шиҥ кезээде артар.

Республика Совет Эвилелиниҥ составына киргеш, кайгамчык чаартынып өскерилген, ол кижи бүрүзүнге билдингир деп бодай-дыр мен.

Бо чылдарның дургузунда үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый бүдүрүлгези онон катап өскен. Шаанда бүгү чүвени кирп сөөртүп турган республика ам металлды, руданы, алдынны, эттти, дүүтү болгаш продукциияны өске-даа хевирлерин үндүр сөөртүп турар. Бо улуг хөгжүлде бо угланыышкын уламчылап турзажок, республика бөгүнде кожазында чамдык девискээрлерден өртүмак көргүзүүлериниҥ талазы-биле хожудап турар.

Рынок харылзааларының болгаш экономиктиг боттуг бот-тускайлаҥ чорудуның байдалында бодунуҥ национал байлаан боду ажыктыг, чеп ажыглаарының аргалары ажыттының турар. Эвилел болгаш Россия чазактары Тываны бодунуҥ айтыырларына боду-ла мунчулуп артап кылдыр чевле кагбас деп чүве билдингир. Ынчалзажок экономиканы эде таарыштыр тургузарының, бедик орулгалыг бүдүрүлгелериҥ болгаш адырларының хевирлеп тургузары дээш тодаргай шудургу ажылдаары өскежок чугула. Бүдүрүкчү куштерни шапкын хөгжүдеп сорулга-биле хей, янзы бойдус күрлавырларын чөптүг ажыглаарының өскежыктарын девискээрниҥ ажыл-агый комплекциниҥ таарымчалыг структуразын өскүү чылдарда хевирлеп тургузарының чугулазын илип үндүрүп турар-дыр. Экономика айтыырларының талазынче конференция чайгылын турар-дыр. Бистиҥ ниитилеттиҥ шүгүмчүледдеге хамаарыштыр, мээн бодап турарым-биле, улус ажыл-агыйының комплекциниҥ хөгжүлдезиниҥ өскежыктарынга дүгжүп турар ындыг структураны ажылдап кылырының сорулгазы партийжи-даа, эҥ чугула ниитилел-политиктиг-даа сорулга болур деп демдеглексеп тур мен. Ынчаарга ол херекче инженер-техниктиг-даа, интеллектуалдыг-даа бүгү курлавырларны мөөҥнээри республиканың партия организациязының херээ-дир. Республикада чурттап турар бүгү кижилер моны билген турар ужурлуг. Ындыг планнарны ажылдап кылыр болгаш кижилерни ону күүседиринче мобилизастаар апаар.

Бистиҥ бодап турарывыс-биле, даг-тывыш адырларын хөгжүдериҥге-даа, мебель бүдүрериҥ калбартырынга-даа, чонуҥ устывыш бүдүрүлгелерин хөгжүдериҥге-даа, дүүктү, алгы-кеш чиг эдин ажылдап кылырынга, чиг этти бодун эвес, а олардан продукцияны бүдүрүп үндүреринге-даа эргежок чугула байдалдар, базымнар бар-дыр.

Республиканың чурттакны чонунга аҥш-чем продуктуларын бүдүрериҥ көвүдериҥ, хереглел рынокуҥ барааннар-биле доллурары дээш сагыш салыры чугула. Ниитизи-биле чуртта байдалды кичээҥейге ап көөр болза, бо онзагай эргежок чугула. А чуртта байдал эҥ нарыдап келген. Ынчаҥгаш күжениишкиннерни каттыштыгары, улустарың найыгалы, интернационализм ышкаш ындыг биске бергеҥ чүүлдерни катап эгидер херек. Бистиҥ улустарывыстың хей-хей чылдарда чедип алганы, байытып келгени бүгү чүүлдерни чүгле каттыжып алгаш, демнежип турга камгалап арттырып, улам хөгжүдүп болур бис.

Бо бүгүниҥ медерел билгени чаа Эвилел Кереэзиниҥ чарарын бирги чергелиг болгаш эҥ чугула сорулга кылдыр идип үндүрген. Бо талазы-биле республикалар аразынга эрткен узун хуусаалыг чөвүлежилгелериҥ ниитилештирип көргеш, каш хонук бурунгаар чурттун Президентизи эвилелдешкен база автономнуг республикаларның удуртукчуларынга бо айтыыр талазы-биле саналдарны болгаш Эвилел Кереэзиниҥ телевидениҥ чоруктан. Коммунистер ажылчы чон ортузунга чаа Эвилел Кереэзиниҥ сорулгаларының дугайында калбак тайылбыр ажылын чорудар боор деп СЭКП ТК илеген турар. Бо ажылга политиктиг, экономиктиг, социал, төөгү, гуманитарлыг болгаш делегей айтыырларынга база өске-даа түүлдерге дүүштүр бистиҥ чуртувустуҥ улустарының аразынга доктаамал күрүне харылзааларын, оларга хостуг, деҥ эргелиг болгаш ботботтарынга ажыктыг байдалды тургускаш, камгалап арттырары база быжыглаары болур деп чүвени үндезин ылдыр көөр керек.

Эвилелчи харылзааларның чаа системазының үндезини болза, чүүнү-даа мурнунда кижилериҥ эргелери болгаш хосталгалары, деҥ эргелиг база чаагай чорду болур деп чүвени билиндирери чугула. Кижи бүрүзүнүҥ эрге-ажыктары, оон кандыг нациялыы, бистиҥ чуртувустуҥ кайызындаа чуртта турары хамаанчокка, хандыртынган болгаш магадылаттынган турар ужурлуг.

Демократчыдылганың шапкын хөгжүлдези, хостуг бодаарының болгаш ажык-чарлыг чоруктун калбарганы, чонуҥ эрге-чагырганың быжыглаашкыны бистиҥ чуртувуста чурттап турар бүгү нацияларның болгаш биче улустарның национал катап тургустунарынга, суверениг эвилелдешкен база автономнуг республикаларның ролюнуҥ өзериҥе таарымчалыг байдалларны берген. Ынчалзажок олар оон-биле кады национал политиканы боттандырып келгениҥде эткен үеде хажыдыышкынарны бо хүннерде-даа кылып турар хажыдыышкынарны илереди каргускен, ол чорук национаддар аразында харылзааларның чидиглениринге чедиргеҥ.

Мындыг чөрүлдээлер силериҥ республиканарны чайлап эртпээни база хараанчыг. Партияның республика комитеди чөрүлдээниҥ тыптып келген чылдагааннарын сайгарып көргеҥ, ынчалзажок ону хожудап кылганы хараанчыг, бо дугайын конференцияга делегаттар база айытты, оларның тыптып келириҥе хөй чылдагааннар турган, оларны чайладырының хемчеглерин ап эгелээн-дир.

Болуушкуннарның үнген дөзүн партия, совет, ажылагый органнарының, хөй-ниити организацияларының кижилери кижизидер, эки амыдыралче орук ажыгланып-башкаланырында, чамдыктарын кызып-кыйып турган артык түүлдерни чедип алырында өвес, а катыышкан күш-ажылды дамчыштыр чедип алдынар деп чүвени медередир талазы-биле ажыл-чорудулгазының четпес талаларында деп көөр апаар.

Бис, коммунистер, национал болгаш интернационалчы эге үндезиниериҥ шын дүүштүрери кол принциптериҥ бирээзи болур СЭКП-ниҥ чаа национал политиказын практиктиг ажылыска хажык чокка ажыглаар, эдерер ужурлуг бис. Мен силериҥ кичээҥейлериҥ чаңгыс күш-ажылчы коллектив — «Элегес» бүдүрүлге кооперативиҥче угландырар бодай-дыр мен. Ында дыка хөй коллективтерде ышкаш тывалар болгаш орустар хакастар болгаш немецтер, татарлар болга эстонцар, украиннер болгаш датыштар — хөй национаддың төлөөлери бар. Ол коллективте шупту 20 нацияның кижилери бар. Ынчалза-даа ол коллективте, бистиҥ болап турарывыс-биле алырга, национал талазы-биле онзагай талаларын шын шиитпирлеп турары-дыр. Баштаар черде ажыгны национаддың төлөөлери, угааныг болгаш эҥ кижилер кирген. Эвээш биче-даа болза, кандыг-бир чаагай кежикти аразында үлежип тура, социал чептүг чоруктун барымдаалап, оон-биле калы национал составын өөренип көөрүп турар. Олар харын-даа миллиҥ быжыглаар акшахөрөгүни безин тып алганнар. Милициязы база интернационалчы. Оларда бүгү-ле чүве сагыш ышкаш эвес болбайын аан, ынчалзаа-даа хире-чергеи-биле күренчиг эвес болуушкуннарны хөгжүлдезин доза тутпуп, баш удур сагындырыгларны хемчеглерин ап турар.

Бир эвес хөй национаддыг регионга практиктиг ажылчорудулгага бо бүгүнү ажыглаар болза, кады-кожа чурттап турар бүгү национаддың төлөөлериниҥ чуртталгазының, культуразының, дылының дугайында сагыш човаашкының ниити чонуҥ болдуруп, чонуҥ культуразын, национал дылын деткиир бо ышкаш эки арга чок болгу дег. Ам республикада төлевидениҥ чугаалажып турар курүне суверенитединиҥ дугайында Декларация. Дыл дугайында Хоойлу ышкаш чугула документилерни хүлээп ап турар үеде өөренип көөру ханчаар-даа аажок эргежок чугула.

Эштер! Республикада социалистиг эрге-хоойлу болгаш корум-чурум камгаларының талазы-биле байдал нарын болуп артышаан. Эш Г. Ч. Ширшин бодунуҥ илеткелиҥе ол айтыыргга делегеҥей доктааган болгай. Сөөлгү айларда корум-чурум хажыдыышкыннарында чамдык чавырлыышкын бар-даа болза, ол бистиҥ ооҥуктурбас ужурлуг деп чүве. Моны чугаалаксаан ийик мен. Оон чедип алдынган чылдагааны, колдуунда, прокуратураның болгаш ишпики херектер органнарының кадрларын немей быжыглаарының ачызында болган. Олар шуптузун чедир кылбайын-на турар харын, кем-херектерни илередип түүгле 40 хуу болуп турар ышкажыл. Кем-херек үүлгедиишкин-биле демисеҥге шуптузун — коммунистерни, комсомолчуларны, бүгү кижилерни колдурери эргежок чугула. Ынчанмас болза, ындыг байдалды тургуспас болза, кем-херек үүлгедикчилери, хулиганнар кара туразында аажылавышаан артар.

Бир чагаа алдым, олче кичээҥейни угландырар бодай-дыр мен. Ында мынчаар бижээн болду: «Тыва дугайында төп солуннарның. Бүгү-эвилел радиозунуҥ болгаш телевидениениҥ материалдарынга хамаарыштыр Силериҥ хууда бодалыҥар, туружунар кандыгыл, Андрей Николаевич?»

Бо айтыырыны ийи кезеҥге чарар бодаан мен. Парлалганы, массалыг информация чепсектериҥ хамыктың мурнунда канчаар көөрү. Амгы үеде ол айтыыргга хамаарыштыр маргылдаа чоруп турар, ол черле ажыктыг деп бодаар мен. Амгы үеде бисте янзы-бүрү солуннар бар. Солуннарга янзы-бүрү кижилер бижип турар. Кижи бүрүзү бодалын илергейлээр, бир эвес ону деткивес-даа болза, дыннаар кылдыр байдалды тургусканывыс эки-дир. Ынчаҥгаш солуннарны номчаан, шээжилеп алган, шупту билдингир-дир деп, мооц мурнунда санап турганывыс ышкаш, ам парлалганы ынчаар көрүп болбас. Амгы үеде солунда парлаттынган материал эҥизинге чедир шуут шын болуп шыдаавас, амгы үениҥ онзагай байлалыында болуп турар. Солунну номчааш, бүгү үүлдерни бодунуҥ бүзүрээшкиннери-биле, бодунуҥ туружу-биле шүүштүр деҥнештирер херек, ынчаарда ам үүгле Уставтың негелдезин ёзугаар эвес, харын коммунист кижи бодунуҥ арын-күүрүн, бистиҥ принциптеривисти ёзугаар хөделир апаар.

Ынчаарга Тывада болуушкуннар дугайында медээлер кандыг болганын дээрге, боттуг эвес материалдар бар болган-дыр. Ынчалзажок кол үүл ында эвес, а бистиҥ айтыырларывысче кичээҥейни төп болгаш тус чериҥ парлалгазының угландырганында-дыр. Кем-херек үүлгедиишкиннериниҥ улам ынай өөскүүшкүнүн болдурбас дээш хемчеглерни алыр ылдыр республика комитеди, партияның еске-даа органнарын албадапкан, кем-херек үүлгедиишкиннерни шеглээри, харын элээн кызырары ам челип алдының турар.

Ынчалзажок кем-херек үүлгедиишкиннериниҥ бедик деҥнели, национаддар аразының харылзааларында айтыырлар, кижилериҥ илден-не башкаланыышкыны (лаазранылга фабрикаынга хөрөөжен ажылдакчылар-биле чугааның үезинде ону эскердим), рынокка хамаарыштыр чидиг болгаш сезиниишкиниг көрүүшкүнү кижилериҥ сагыш-сеткил байдалынга багай салдарлыг болуп, таарымча чок изигленишкиннериҥ өскүүрүҥге, эде тургустунуушкуннун адыгиле социал мегелээшкиниҥ, политиктиг өжээтен чоруктун, а ол ышкаш националиеҥ хөөнериҥ болгаш илдеҥ-шиҥ өскүүрүҥге, чедирип турар. Бо бүгү үүлдер болза партияның республика организациязынга, бүгү коммунистериҥе бедик негелдерни салып, кижилерни бүгү талалыг кижизидериҥ-биле холбаҥкан айтыырларның чидиг тургустунуп келгени хереҥилеп турар, ол дээш республика комитединиҥ аппарадын конференцияның делегаттары ышын шүүгмчүлээн.

Партия организацияларының идеологтуг ажылын чаартырының орадажыышкыннарын республикага кылганы маргылдаа чок, ындыг болза-даа эвээш үүлдер кылдынган. Идеологтуг ажылдың амгы байдалын шүүгмчүлээни черле чөптүг үндезиниг. Бо дугайын үүгле силериҥ организацияларга эвес, харын Төп Комитетке база хамаарыштыр демдеглээр бодаан мен. Бо ажылды кошкак чорудуп келгени дээш бистерни шүүгмчүлеп турар. Партияның идейлиг амыдыралының айтыырларында эҥне тодаргай, принципиалдыг угланыышкынныг болуру, бо ажылда бүгү четпестериҥ чылдагааннарын хандыр өөренип көөр, оларны чайладырының аргаларын тывары партияның республика комитединиҥ, бистериҥ шуптувустан амгы үеде негеттинин турар. Анализтиг сайгарыышкынга даанмышаан, идеологтуг байдалды хандыр бодаары, ону баш бурунгаар тодаргай көөрү, болуушкуннарның хөгжүлдезинге оон салдарын чедирери, ниитилел өртемденнери, партийжи бүгү активти аҥаа киириштирери, республиканың тодаргай байдалдарынга хамаарыштыр кол үүлдерни тодаргайлап шилип алыры чугула.

СЭКП-ниҥ XXVIII съездизиниҥ саналдааны социализм концепциязының принципиалдыг чаа үүлдериҥче коммунистериҥ кичээҥейин угландырары, чаа ниитилел моделиниҥ кол характеристикалары-биле — ниитилел кижи төрелгетениҥ үнелиг үүлдериниҥ эргежок чугулазы-биле амыдыралдың хөй чадалдыг адырлары, хөй партиялыг чорук-биле идеологтуг ажылдың утказынарын болгаш хевирлерин тулгаштырып көөрү негеттинин турар. Рынок харылзааларыҥче чурттун шилчириниҥ идеология талазы-биле эвээш эвес айтыырларны көдүрүп турар. Ол шилчиишкин социализмден өскээр чайлады бербес ирги бе, кижилериҥ өөчү-хөреңги талазы-биле ылгалыышкынын тевиреп бербес ирги бе деп айыылзыышкыннар хөй кижилерде бар болуп турар.

Рынок харылзааларыҥче шилчириниҥ айтыырларына онза бодамчалыг болуру, улус эрге-чагырганың органнары-биле, боттуг кады хөделиишкин, хөй-ниитиниҥ организацияларының болгаш бөлүктериниҥ күженишкиннерин каттыштырары, ажылчы чонуҥ үндезин эрге-ажыктарын камгалаары дээрге, бистиҥ бөгүнгү тактикавыс ындыг болур ужурлуг. Ону барымдаалаан, ниитилел угаан-медерелин хевирлеп тургузар херек.

Мен база бир бижикти тайылбырлаарын күзеп тур мен. Ында ийи айтыырны салып турар. Бирээзи: «Эде тургустунуушкуниун эгелээн үезинден бээр мындыг нарын үеде чурттун удуртукчулары бистиҥ республиканы чүге оюп эртип турарыл база оюп эртип турганыл?». Мен айтыырныҥ ол кезиин СЭКП Төп Комитединиҥ адынга шүүгмчүдел кылдыр, а силериҥ конференцияларга мээн киржилгемни силериҥ шүүгмчүлеливерге баштайгы харыы кылдыр санап турар кижи-дир мен. Айтыырның ийиги кезиг: «Эвилелдиҥ болгаш Россияның чазактарының аразынга кажан аптежиишкин болурул?».

Бо, шынап-ла, шыңгыы айтыыр боор турар. Россияның парламентизинге Б. Н. Ельциниҥ чүве чугаалаанының соонда, бүгү кижилер ындыг айтыырны салып турар апарган. Ынчаҥгаш эвилелдиҥ чазаа, хамыктың мурнунда чурттун Президентизи Россияның удуртулгазы-биле болгаш республиканың өскелдаа бүгү удуртукчуларыбиле кады ажылдаар аргаларны үргүлчү дилеп турар. Чогум-на харын М. С. Горбачевтуҥ эгелекчи саналын өзугаар Шаталиниҥ болгаш Явлинскийниҥ удуртулгазы-биле эртемденнер белүүн тургускан болгаш олар каттышкан күш-биле «500 хүннер» деп атты алган программаны ажылдап кылгаш, ону сессияга чугаалажыры-биле киирген болгай. ССРЭ-ниҥ Дээди Совединиҥ ол программаны долузу-биле хүлээп албааны Президентиниҥ бурузу эвес, ынчалза-даа оон чамдыызы хүлээп алдыгаан. «Рынок экономиказыҥче шилчириниҥ кол угланыышкыннарында» киргеҥ, Михаил Сергеевич сессияга чүве чугаалап турган, бистер кандыг-даа удуртукчу болгаш хөй-ниитиниҥ күштери-биле чугаалажырына ажык хевээр арткан бис деп тускай демдеглээн. Б. Н. Ельцин бодунуҥ чугаазының соонда дыштаныҥ турган санаторийниҥ бодунуҥ оралакчызы эш Хасбулатовка болгаш, Эвилелдиҥ чазаа-биле кады ажылдажылганы үргүлчүлээр болгаш рынокче шилчириниҥ айтыырын шиитпирлээр херек деп чугаалааны менээ билдингир.

Ниитилелдиҥ быжыг туруштуун хандырарының айтыыры бөгүн коммунистериҥ, партия организациларының мурнунга чаа ёзу-биле тургустунган деп бодаар мен. Ниитилел хевирлериниҥ өскелериҥче шилчириҥ, тургустунган социал харылзааларны үрээр чорук ниитилел механизминге үрээшкиннерни болдурарына белен болур ужурлуг бис. Ол чорук чуртта болгаш республикада-даа ам кештүп кээп турар апарган. Амгы үеде идеологияның мурнунда чүгле ниитилел чаартылгазынга идиг бээр эвес, харын база ниитилелдиҥ иштинде деҥдески байдалды хандырарының талазы-биле ыяк болаттынган хемчеглерни хүлээп алыының сорулгалы турун турар.

Эш Митустуҥ саналынга хамаарыштыр бир эдилгени кылыксап тур мен. Ынчаҥгаш мени шын билип көөрүн күзээр-дир мен. Республиканың партия организациязының чаа удуртукчу органнарын тургузар ужурлуг силериҥ конференциларның делегаттарынга кандыг-даа хемчээлдиҥ-биле салдар чедирери ораладшпаан мен. Ынчаҥгаш мен эш Митустуҥ оон ужурундан удуртулганы солуур ужурлуг деп тайылбырлааны чылдагааннары-биле черле чөпшээрежин шыдаавастыр мен. Бир эвес амыдыралды эҥиидери берге, бүгү айтыырларны дүрген шиитпирлээри берге, болдунмас чүве болза, ында чүү боор, удуртулганы солуп каапкаш, боттарывыстың радикалдыг туруштарывыстың дугайын партияның, чонуҥ мурнунга оон-биле чугаалап бээлинер дээн болгай. Ол партияның кадр политиказы-биле канчаптаа чүүлдешпейн турар болгаш ол политика кадрларның ажыл-херекчи, политиктиг шынарларынга, бүгүн хамыктың мурнунда бистиҥ амыдыралывыстың эде тургустунуушкуннун тывылдырганы чаа чүүлдерни оларның хүлээп көөр аргазынга үндезилеттинип чоруп келген болгаш чоруп-даа турар.

Оон биче эвес чугула сорулга — коммунистер-биле ажыл. Партияның бодунуҥ ажылын эде тургузары бооп турар. Бөгүн дыка хөй коммунистериҥ боттарының ут-шиҥ чидириҥкени, эде тургустунуушкуннун эчис сорулгаларына бүзүреестээн, рынок экономиказыҥче шилчириниҥ идезынга шынзыкпазы чажыт эвес болгай. Оон ужурундан олар СЭКП-ниҥ хүрээлениҥден үнүп турарлар. Мээҥ баар аргалыг болганым хоорайның чамдык бүдүрүлгелериҥде партия организациялары барык үштүк бири чедир кызырылган болду. Бүгү черлерде ындыг эвес бооп турары шын-на харын, 200 ажыг кижилиг, улуг партия организациялыг «Тиилелге» совхозта чаңгыс-даа коммунист партиядан үнүп чорутпаан. Ниитизи-биле ындыг чоруктар бооп турар. Олар аҥаа чаңгыс аай эвес үнеледи кылып турар, ынчалза-даа ол дувурээзиниҥ болуушкун бооп турар. Чижээ, дааранылга фабрикаындан оон партия организациязының секретары партиядан үнүп чоруй барган, ол үеде дүүн чаа-ла эт комбинадынга ийи бөдүүн ажылчын хөрөөжен кижилер партийга кирип алган. Бистер боттарывыстың коммунистеривистиҥ салым-хүүзүнга тоомча чок олурбас ужурлуг бис деп бодаар мен.

Бир чагаадан айтыырны база чугаалаайын: «Республиканың иштики херектер органнарында 20 партия эге организациязы болгаш эге организация эргелиг 20 цех организациялары ажылдап турар, оларда 700 СЭКП кежигүнү кирип турар. Эргечагырганың дугайында Декреттиҥ соонда солуннарның болгаш Төп телевидениениҥ материалдарында эрге-хоойлу органнарында политорганнарны болгаш парторганизацияларны дүжүреринниҥ дугайында дыннадып турар. Милициянын, судтарның, прокуратураның бүдүн-бүдүн коллективтери безин партиядан үнген таварылгалар бар. Ону отчёт илеткелге чугаалаваан болгай, ам канчаарыл?».

Бистер чоокта чаа ол айтыырыны СЭКП ТК-ның Секретариадынга чугаалажып көргеҥ бис: анаа министр В. В. Бакатин олурушкан болгаш чүве чугаалаан. Политорганнар кандыгыл дээрге, оларны хуу состав-биле ажыл талазы-биле чогуур килдистер болгаш эргелелдер кылдыр эде тургускан, а партийжи ажылды коммунистер боттары, партия организациялары чорудар ужурлуг. Политикадан дашкаарлаар дээр айтыырга хамаарыштыр. Бистиҥ бүгү ниитилеливис бо хире политика-биле шыва алдынган амгы үеде политикадан дашкаар кым-даа турун шыдавас деп бодаар мен. Политиктиг ажыл-чорудулга — ол дээрге кижиниҥ эргелериниҥ бирээзи-дир, ону кижи эргелиниҥ дугайында Бүгүннити декларацияда айытканы. Иштики херектер органнарына оон бүгү ажылдарына партия организацияларының бар болурунга болгаш идепкейлиг ажылдаарына сонуургалдың иштики херектер министри чугаалаан. Партия организациялары иштики херектер системазына ажылдаан турзуун дээш партия Төп Комитеди болгаш иштики херектер министри турзуп турар.

Ниитилелде болгаш партияда тыптып кээп турар бүгү-ле айтыырларга харыыны СЭКП-ниҥ XXVIII съездизи бербээн болгаш ынчаар бээри черле нарын. Ынчаарга бистиҥ ниитилеливистиҥ хөгжүлдезиниҥ кол айтыырларын шиитпирлээриниҥ принципиалдыг аргаларын съезд ажылдап кылган болгаш партияның ажыл-чорудулгазының кол угланыышкыннарына хамаарыштыр уг-шиҥни коммунистерге берген, оларның инициативазын база чогаадыкчы чоруун катап тургузуп, көдүрген. Партияның XXVIII съездизиниҥ, СЭКП ТК-ның октябрь (1990 ч.) Пленумунуҥ шиитпирлерин боттандырары, чурттун салым-чолу, чонуҥ болгаш партияның салым-чолу амгы үеде коммунист бүрүзүнден, парторганизация бүрүзүнден хамааржыр.

Коммунистер тодаргай ажыл-херектери-биле ниитилелдиҥ авангарды болур эртезин бадыткан шыдаар деп санап болур барымдааны конференцияның ажылы, партийжи бүгү ажылды идепкейжидериҥе делегаттарның ханызы-биле сонуургалдыы берип турар-дыр.

Партияның республика организациязының мурнунда турун турар сорулгаларны боттандырар талазы-биле чедишкиннерни силерге күзээрин чөпшээреп көрүүкер.

ЧУРУКТА: А. Н. Гиренко, Г. Ч. Ширшин, Б. С. Шыырап, А. И. Барков «Тиилелге» совхозта малчын ог-бүленіҥ эҥ эрлери-биле кады турары.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Партияның XXIII Тыва республика конференциязы

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

Совхозтарда партия комитеттериниҥ секретарьлары партия ажылын чаартыр, эде тургузар, ажылчы чонуҥ ортузунга кижизидилге ажылын экижидер, социал-экономиктиг хөгжүлдениҥ айтыырларын чедишкиниг шиитпирлээр дээш ажылдап турар. Ындыг болганда, оларның ролюн улам кедуериҥче угланган ажылдарны чоруларын чугула деп санап турар мен.

Амгы үеде рынок экономиказыҥче шилчириниҥ белетиел ажылдарын чорудуп турар болгай, ынчаҥгаш бо талазы-биле пропагандисчи болгаш организакчы хемчеглерни чогуур деҥнелге чоруларын негеп келген. Партияның республика комитединиҥ социал-экономиктиг киллизи рынок экономиказыҥче шилчириҥче хамаарышкан ажылдарны чорударынга кошкак киржип турар.

РКП-ниҥ республика комитединиҥ бюро кежигүннери партия организацияларынга практиктиг дузаны чедиреринге идепкейлиг киржири, оларның ролюн моон соҥгаар бедидери чугула деп санап турар мен.

С. Ч. ДОНГАК,
Мөгүн-Тайга районда «Мөген Бүрен» совхозтуҥ сарлык кадарчылы:

Бистиҥ совхозтуҥ ажылчылери күрүнеге мал продуктуларын садарының план, ныг онаалдаларын, мал бажы өстүреринниҥ даалгаларын ажыр боттандырган. Бо херекке бодум хуумда салыышкынымны киирдим. Мен бодап көөрүмге, коммунист бүрүзү онаашкан хөрөөн ак сеткилдиг күүседип, бедик харысалгалыг ажылдаар болза көргүзүүлер эки болур.

Сөөлгү үеде партияның ат-алдарының, ролюнуҥ кудулаанының, аҥш-чемниҥ, идик-хептиҥ чедишпезиниҥ дугайында чон аразында чугаа болгаш хуралдаары көвүдээн, чогум ажылче кымдаа ханылап кирбейн турар деп бодаар мен. Чугаадан ажыл-херекче шилчиир, четпестерни эдер дээш шынгыы болгаш тодаргай хемчеглерни алыр болза эки-дир.

Солуннарда (төп-даа) ажыл-иште, амыдыралда четпестерни шүүгмүүлеп бижээш, орта буруулуг кижилер коммунистер деп турарынга чөпшээрешпес мен. Хөй-ле шүүгмчүлелдиг материалдарны бижиринниҥ орнунга ажыл-ишке, амыдыралга ажыктыг дуржулга, сүмелер дугайында чыртса чогумчалыг хире.

Рынок экономиказыҥче шилчиирин ажылчы чон деткип турарынга каттыжар мен, ындыг-даа болза бо талазы-биле хөй үүлдер бистерге билдинмес, ол дугайында тайылбырлап бээри, өөредириҥ дилээр бис.

РКП-ниҥ республика комитединиҥ ажылдакчылары бистиҥ районга ховар баар, чүгле район төвүнге келгеш, чана бээрлер. Олар чон ортузуҥче кирерин күзээр-дир бис. Бисте тудуг ажылы хожудап турар, ылангыя тудуг материалдары чедишпес. Автомашиналарның дыка хөйү артык кезектер чогу-биле аҥаа турар. Бо четпестерни эдип алырынга дуза көргүзерин дилеп турар бис.

Х. Ш. ХОВАЛЫГ,
Таңды районда «Коммунизмниҥ херели» совхозтуҥ партком секретары:

Партия эге организацияларының канчаар ажылдап турарының дугайында илеткелчи чугаалаза-даа, олар моон соҥгаар канчаар ажылдаарының тодаргай угланыышкынын бербээн болду. 1989-1990 чылдарда партия эге организацияларының дайынчы арга-шиивээзин бедиреринниҥ көрүлдезин республиканга чарлаан турган, оон тӧннелин үндүрбээн, ынчаҥгаш тиилекчиги билдинмес. Чүге ол көрүлдениҥ тӧннелин үндүрбээнил, оон чылдагааның тайылбырлап бээри чугула-дыр.

Социалистиг чарыштың тӧннелдерин үндүрерде совхозтуҥ азы бүдүрүлгениҥ планныг онаалдаларының күүселдезин көөр, ында партия эге организациязы кайы хире ажылдап турарын барымдаалавас чоруктар бар. Оон уламындан чамдык тиилекчи болган коллективтерниҥ партия эге организациялары кошкак-даа ажылдап турар болгулаар чораан.

Партияның республика комитеди кадрлар-биле ажылды сулараткан. Кадрларны белетиҥ-ниҥче чогуур сагыш салбаан. Партия школаларын дооскан дыка хөй эштерни партия ажылынче депшидип, детиҥнер хемчеглерни албаан, оон үржүү-биле олар өске ажылдарже шилчий берген. Кадрларга камналгалыг бодуу чугула деп бодаар мен. Чамдык партия ажылдакчылары бичии-ле чурум үрээргге, олаңны уш-баш чок хемчег алырын, бактаарын, шүүгмчүлээрин болдурбас болза эки.

Партия эге организацияларының секретарьларына ажылдаары амгы үеде берге болуп турар, ындыг болганда оларга деткимче, дуза херек, ынчалза-даа оларның өөредилгезин эрттирбээн. Мен партком секретарына апрельде соҥгуттум, оон бээр Г. Ч. Ширшинден өске республика комитединиҥ ажылдакчызы биске кээп көрбээн. Мээҥ бодап турарым-биле партияның республика комитединиҥ амгы эде тургустунуушкуннун негелгелериҥе дүүштүр ажылдап шыдаар, бот-идепкейлиг эштерни сонгуур чугула.

Кочетово суур бистиҥ республиканың сураглыг черлериниҥ бирээзи, ындыг-даа болза ында четпестерни чок деп болбас. Суурнуҥ радиозу, телефону ажылдавастааныдан бээр 5 ай чедип турар, ону эдип алырынга дуза чедиреҥ дилээр-дир мен.

С. М. ДОСТАЙ,
РКП-ниҥ Тес-Хем райкомунуҥ бирги секретары:

Республикада национал айтыырны шиитпирлээриниге болгаш национаддар аразында харылзааларны экижидериҥе хамаарышкан хемчеглерни РСФСР-ниҥ Компартиязының рескомунуҥ бюро кежигүннери, секретарьлары болгаш харысалгалыг ажылдакчылары кошкак шиитпирлеп турарын шүүгмчүлээр бодалдыг мен. Национаддар аразында харылзааларны чогумчалыг шиитпирлээр дээш республика комитеди быжыг принципиалдыг турушту эҥлевээн. Чүгле «Советская Россия» солунга болгаш республика парлалгазынга РКП-ниҥ республика комитединиҥ бирги секретары Г. Ч. Ширшинниҥ үүлү үнген соонда, республикада байдал чүгээртеп турар.

Партияның ат-алдарын баксыралыр, коммунистерни чуртка болгаш республикага кылып каан хөй эки үүлдерин карарты шыйып кааптар дээр хөөннерни илередип турар чамдык кижилерге чоруур үезинде ойтур шавыышкынны бербейн турары четпес.

Партияның республика комитеди рескомитеттиҥ кежигүннери кирген комиссиялары тургускан, ындыг-даа болза олар боттарының ыылыр ужурлуг ажылдарын кылбаан, ам соҥгудар чаа состав шак ындыг четпести болдурбас ужурлуг.

Биске, көдээде партия ажылдакчыларынга, республика комитединиҥ идеология комиссиязының болгаш Политиктиг чырыдыышкын бажыңының ажылдакчыларындан практиктиг дуза херек болуп турар, ол идеология ажылын экижидериҥе деткимче болур ийин.

РКП-ниҥ республика комитединиҥ ажыл-чорудулгазының программазын деткиир, ону боттандырар дээш ажылдаар бис. Ында аныяктарны кижизидериҥе хамаарышкан тодаргай сүмелер болгаш саналдар чок деп бодап турар бис.

Ш. С. КУУЛАР,
Өөур районнуҥ агроүлетпүр каттыжыышкынының даргазы:

РСФСР-ниҥ Компартиязының Тыва республика организациязының XXIII конференциязына отчёт илеткелин хүлээп албышаан, рескомнуҥ ажыл-чорудулгазының программазының кол-кол угланыышкыннарын деткип, оон кол соргазын бадыгаар деп саналдыг мен.

Оон-биле чергелештир партияның республика организациязына хамаарыштыр бодумнуҥ чамдык бодалдарымны киирикседим.

Чуртта эде тургустунуушкунну чарлаандан бээр беш чыл ажып тур. Түннели кандыгыл? Мен 27 чыл партия кежигүнүнде бактаап тур мен. Ол үениҥ иштинде үре-түннелдиг ажылдап келдим. Ынчаар ажылдаарын ленинчи партия кижизиткен. Үениҥ негелдезин ёзугаар өскерлиишкиниг, чаартылгалар болуп турар. Ону коммунистер, ажылчы чон деткип, хүлээп ап турар.

Ынчалза-даа партияның республика комитединиҥ аппарадының ажылдакчылары, тускай эртемниг специалистер, экономистер, план органнарының ажылдакчылары чонга рынокче шилчириниҥ дугайында тайылбыр ажылын ылбаан. Ол дугайында малчыннардаа, кадарчылар-даа, ниитизи-биле көдээниҥ ажылчылары билбес.

Сөөлгү үеде корум-чурум үрээшкининге сылдап алгаш, национал харылзаа айтыырларын нарыылап турар апарган. Мен бодап көөрүмге корум-чурум үрээшкини кол черни эзелеп

(Төнчүзү 4-кү арында).

Партияның XXIII Тыва республика конференциязы

(Тончүзү. Эгезин 1-ги, 3-кү арыннарда).

вейн турар. Ол айтырыг моон мурнунда-даа туруп келген. Мында өске черлерден өттүнүүшкүн, социал шын эвес чоруктуң айтырыглары, соңгулда кампаниязының үезинде шуугаашкынар, телевиденнеге, төп солуннарга хөөреткен материалдар, чаңгыс ол-ла фактыларны аңгы-аңгы байдалга бижээин деп бодаар мен. Бо дугайында реском, Министрлер Чөвүлели туруш чогун көргүзүп, манап органын кончуг багай деп санаар мен.

Бүгү назынымда кедээ ажыл-агыйның алырынга ажылдап келдим. Кандыг-бир черге чаа чүүл болурга-ла ону өттүнүүр дээр хөөн турду. Шуптузун өттүнүп келгеш, чүү-даа чедип шыдаваан бис. Кажаахораа эргижээн болгай. Мал-маган кызырылган. Төп черлерге өөредилге черлерин ажылып турбайн. Өвүрге профтехучилищеден тудуп көрзе кандыгыл?

В. Г. ВАЛЬКОВ,
РКП-ның Кызыл хооркомунуң бирги секретары:

Бөгүн маңаа чугааны чүден эгелээр чоор деп дыкала боданып келдим. Реском чогумчалыг ажылдарны кылган-дыр. Эки түүнелдер бар. Ынчалза-даа мен ооң четпес ажылдарынга доктаар болап тур мен.

Сөөлгү үеде рескомнуң бюро кежигүннери, секретарьлары болгаш аппаратың ажылдакчылары партия ажылын кошкак удуртуп келген. Ыдай-бээр чедериниң кол чылдаганнары чүгле хыналда кылыры-биле өйлешкен. Партия эге организацияларының ажылы шуут уттунган. Оларга практиктиг дуза чедирбестээн. Масса чондан шуут хоорулган.

Кандыг-бир айтырыг тургузуп чеде бээрге, ынчанмас хоржок, далашпанар, бичии манаалынар дээр хөөннүү. Азы бир эпчок чүве дыналган болза, кым, чүү, кажан, кайа чугаалады дээш туруптар. Азы эки чүве кылып алгаш, ооң дугайында чугааларга, чүге, кандыг ажыктыгыл дээш туруп бээр. Бистиң хооркомга делегаттарның клубун тургузуп алган бис. Аваа эки нижилер киржип турган. Боттарының санал-оналын-даа киирип турду. Ол клуб рескомга соңгуг болган. Ону делегаттар боттарының күзели-биле тургузуп алган турган.

Рескомнуң бир четпес чүвезин болза, кажан кадрлар шилип ап турган, бодунга хамаарылгалыг, хей чүвеге шорлуг нижилерни хүлээп ап турар. Техниктиг болгаш бүдүүлүг ажылдарын билир нижилер чок. Лекторлар болгаш консультантылар, чырыдыышкын ажылдакчылары чоо аразынче кирбес.

Партия ажылының бир кол езээ — идеология ажылы болгай. Рескомнуң кол идеологу эш Канзай чоо аразынга шуут көзүлбес. Сөөлгү үеде ол ажыл баксыраан.

Июнь, июль айларда хоорайга хөй болуушкуннар болган. Хоорком чүнү көрүп турганы дээн айтырыгны бюрога чугаалашкан. А реском боду кайыл? Ол дугайында бот-шүүгүмчүлелди кылып, илеткелге киирер турган. Чаштының чытпайн, сигардан үнгеш, чоо аразынче киирер черек.

С. С. КУУЛАР,
Чоон-Хемчик районда «Большевик» совхозтуң малчыны:

Эштер делегаттар, эрткен конференциядан бээр реском кеску ажылдарны кылган-дыр. Ширшин бодунуң билиин, энергиязын берип, башкарып келген. Рескомнуң ажылын ортумак деп үнелээр мен.

Бистиң «Большевик» совхоз 1989 чылга чедир карылгалыг турган. Чаа совхоз директору келгеш, чоонду болгаш хөй-ниитиг организацияларын каттыштырып, кады ажылдап келгениниң түнелинде орулгалыг апарган бис. 1989 чылдың план күүселдезинин түннели-биле алырга, ашыг-чем продукциязының планнарын күүсеткен бис. Ынчангаш ол чылын 1 миллион 460 мун рубльдиг орулгазын алдывыс. А бо чылдың тос айларында 660 мун рубльдиг орулгазын алдывыс. Моон алгаш көөрге, совхозтуң директориязы-биле кады партком болгаш профком быжыг харылзаалыг ажылдап турар.

Бис малчыннар, эт, дүк, сүт планнарының күүселдезинге боттарывыстың үлүг-хүүвүсүн киириштирип турар бис. Бистиң үлүүвүсүн үнелеп, көөр болза эки. Ашыг-чем болгаш үлетпүр бараанны-биле чедир хандырар херек. Мээн уруум он бир дугаар класста өөренип турар. Кедер хөп тывылбастыр. Ону канчаарыл? Малчын кижиге өг, брезент, өзер херек болгай. Бисте ол чүвелер чок. Газ база келбес. Чаа соңгуткан состав ону өөренип көөрү күзенчиг.

Н. П. КОНОНЕНКО,
Дайынның, күш-ажылдың болгаш партияның хоочуну:

Партияның XXVIII съездизинге бөрге айтырыглар турган. Аваа партияны буруудадып турду. Партия чүү дээш буруулугул? Бис, хоочун коммунистер, партияны бактаттырбас бис.

Дайынга бистиң эрткен оруувус төөгүге артар ужурлуг. Ону кым-даа балап шыдавас. Дайын үезинде кылган маадырлыг чоруктарны кым-даа утпас. Кызыл Армияже ам кээн халдаан хөрээ чүл? Бис, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннары аваа удур бис. Аныяктарны кижизидери бистиң хүлээлгевис. Оларны шериг хөрээнге өөредири Совет Армияның хөрээ.

Тывага 43 чыл чурттап келдим. Сен, мен дижип көрбээн бис. Кончуг найыралдыг турдувус. Бо чайын багай үүлдер болду. Митинг организастап алгаш, «СЭКП обкомунга бүзүүвес!», «Ara-Салды, Ширшинни дүжүрер!» чергелиг лозуунар кымга херегил? Амдыызында 20 миллион коммунистериң күжү турда, партияга удурланып турган кижилериң хемчээн алыр херек.

Бистиң конференциявыс ажылчын органнарны соңгуур болгай. Бүгү кижилерни солун кааптар бис бе? Ындыг чүвени кылып болбас. Мен бодум хуумда мындыг сүмени киирип тур мен. Рескомнуң секретарынга В. С. Очур-оолду, а бирги секретарынга Г. Ч. Ширшинни саналдап тур мен. Ынчангаш оларга бодумнуң үнүмну бээр мен.

Н. С. ДАНЗЫН,
Шагаан-Арыгның Культура бажыныңың директору:

Илеткелди деткивишаан, ажыл-чорудулгада бергелерге доктааксадым. Районнуң делегаттары сөс алырын менээ идегээн чүве. Районда культура албан черлериниң тудуу хожудан турар. Шагаан-Арыгда Культура бажыңы чок, кинотеатрда бичии өрээл хөлезилеп, айда 1 мун 700 рубльди төлээр ужурга таваржып турар бис. Чаа-Хөлде, Эйлиг-Хемде, Торгалыгда байдал база оон дээредевес. Культура албан черлериниң материалдыг баазазы кошкак, клубтар, библиотекалар бежен чылдарда туттунган бажыныарда туруп турар.

Шак мындыг байдалдарда рынокче шилчип тура, республиканың культура программазын бодамчалыг ажылдап кылыры чугула. Хөй чылдарның дургузунда культура айтырының ийнги чергени кылдыр көрүп, тоомчага албайн турганындан четпестер чылган. Ооң бир херечизи конференция киржикчиларынге көргүскен шыпар чок концерт болду. Культура министерствозунуң удуртукчулары черчерлерге барып, байдалды өөренип көрбес-тир. Мынчыл хамаарылгалыг болурга таваржыр бе?

В. С. ТАМДЫН-ООЛ,
Тожу районда хоочуннар чөвүлелиниң даргазы:

Отчеттуг илеткелди деткип, үүүлдүг деп санаар мен. Совет Тываның дөртен алды чылдарда социал-экономиктиг чаартылгаларын боттандырарынга партия организациялары дашкаар эвес, өзөөнге турган.

Ынчалза-даа партия организациялары чамдыкта чедир ажылдавайн, чиг үүлдерни кылып турганындан, таарымча чок үүлдер туруп, тургустунуп-даа келген. Бо чорааш, чаарби ажыг конференцияларның ажылынга киржип келдим. Эрткен төөгүвүстү, кылып турган ажыл-херектеривисти кайы хамаанчокка баглаар, дүй шавар чоруктарны буруу шаап, аваа удурланып турар мен. Шак ындыг партия, совет органнарны бактап турар кижилерни, тывалап чугаалаарга, тоткаш доора барган деп болур. Шак ындыг кижилер-биле толаргай ажылды чорудуп, чымчак чугаалашпайн, хоойлуунуң күжүн ажыглаар болза эки.

Төпте-даа, республикадаа бүгү-ле четпестерни эрги турган кижилерже чаяаар чорук-чоонуң сеткилхеннүнге ажыл-херекчи эвес байдалды тургузып турар. Чоо чеже куруг аазаашкын дыннаарыл? Бараан-сараан чүге чогул? Эде тургустунуушкунга удур улустың өжегзөр кылып турары ол эвесле? ИХМ, КАК органнары ыылыг чүве. Шаралып турар кижилерни илеретин, яла онаада эки.

Тыва — мал-чер ажылыг. Мал тоңуп турар, ажылдаар чер чок деп турар-дыр. Бир эвес кедээ черлерге ат-шары тудуп, ажаавас болза, чүнү чиир бис? Терге ажыглап турар улус бар-дыр бе? Техника талазы-биле сайзыраан чурттарда безин тергени кагбаан-дыр.

Аныяктар-биле ажыл багай. Мен бодум комсомолга ажылдап чораан мен. Ам көөрге, үүү-даа чок. Комсомол конференциязы безин ёзу барымдаалаан болду. Аныяктар — келир үевис. Олар-биле тодаргай ажыл чорудары чугула.

Национал айтырыгны кыдыра көрүп турган. Бо айтырыгны солун, сеткүүлге хөөктүрүп, чарлап турган Липчинская, Богдановский ышкаш кижилер чүге ам-даа эрге-дужаал, депутат ат эдилевишаан хевээрил, ындыг кижилерни реском чүге буруу шаап, хемчег албайн турарыл?

С. С. САМБЫЛА,
Кунгуртуг суурда уруглар эмчизи:

Илеткелде ажыл-агыйның бүгү адырлары хаара туттунган-дыр. Ону ам чүгле күүседир, хемчеглерни ап чорудар. Парлалгага-даа хөй-ле чугаа кылып, социализмни, Октябрь революциязын безин бактап турар-дыр. Чоо бодунуң билир шаа-биле билип ап турар. Коммунистер ынчангаш тайылбыр ажылын күштелдирер болза эки. Партияже халдаашкын болуп турар мындыг нарын үеде партияны быжыглап, эге организацияларга тодаргай ажылдарны чорудуп эгелээрин саналдап тур мен.

Кем-херек үүлгедиишкиннери-биле демиселди күштелдирип, корум-чурумну быжыглап, ажык-кончаа сүрер чорук-биле демисежир болза эки.

Партия организациялары рынокче шилчилгени деткиир. Рынок башкартынар болгаш чоонуң ажыына болур кылдыр кылыр. Ону чада аайы-биле чорудар.

Кунгуртуг суур Моол-биле кызыгаарлаш, кыдыг чер. Амыдыралда четпестер хөй. Чырык чок бергеден турар бис. Суг-биле ажылдаар электростанцияны ам ийиш чыл болгаш кызыл кылыр. Станция үрелген. Чырык чокта уруглар албан черлериге, эмнелгеге кайы хире бергезин чугаалаан ажыы чок. Кунгуртугнуң девискээри улуг. Каа-Хем, Тес-Хем районнарга бисти кадып турган үеде, аныаар черлер мал одарлары чоруй барган, ынчангаш ону эгидериниң айтырыы тургустунуп турар. Район төвү Каа-Хем суур-биле харылзаа кончуг багай, дыштаныр хүннерде рация-биле безин харылзажыры берге апаар. Черни хуу өөчү кылдыр садарынга удур мен.

А. Т. СЛЮСАРЕВА,
«Ленинчи орук» совхозта партком секретары:

Партия организациялары күш-ажылчы коллективтерде мораль-психологтуг байдал дээш харыысалгалыг. Кижиниң сагыш-сеткилиниче ханыпан кирер болза эки.

Мүрнунда «Алдар!» деп турган сестерниң орнунга ам «Сенээзин!» деп сестер дыналып турар апаран. Шүүгүмчүлел дыызаанда, тайылбыр ажылын күштелдирери чугула. Коммунистерге берге болуп турар. Ажыг шыны хүлээп ап, коммунистериң санал-оналынга даяныр ажылдаары чугула. Байдалды өскертип шылдавазын билген коммунистер партиядан үнүп турар.

Национал аразында харылзааларны чогумчудары негеттинип турар. Үр чылларда кады эртиг-демиг чурттап келген чоо бот-боттарынга бүүрешпес аваары коргунчуг. Чараш үүл делегейни камгалаар дээр. Мен эриг сеткил база деп немексээр-дир мен.

В. О. ОЮН,
Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр эвилелиниң даргазы:

Мен ажыл-агый удуртукчузу болгаш илеткелге кедээ ажыл-агыйда байдалдың анализин элээн кылган болза деп маңаа олурдум. Эде тургустунуушкун кедээ ажыл-агыйның хөгжүлдезинден улуу-биле хамааржыр. Ажыы-биле чугаалаарга, көлээ ишчилерниң шалыны эвээш, социал байдалдары чегей. Амгы үеде чурттун агроүлетпүр комплекизи чаа экономиктиг реформаның байдалынче кирип турар. Рынок дээрге кризистен үнериниң оруу-дур. Ынчангаш рынок харылзааларының дугайында ажыл-ишчилер ортузунга тайылбыр ажылын чорудары негеттинип турар. Ындыг турбуже, совхозтарның парткомнары маңаашкындан уштунмайн, ажылын агымче салган.

Бо чылын багай эвес дүжүттү ажаап алзывысса-даа, ооң кадагалалы багай байдалдыг. Садыг министерствозунуң болгаш Респотребсоюзтуң шимчеш чогунуң ужун эвээш эвес дүжүттү чидирип турар бис: садыг организациялары картофель болгаш ногаа аймаан хүлээп албайн баар таварылгалар эвээш эвес.

Моон мурнунда ажылагый механизминде хөй-ле үүлдер партияның ат-алдарынга, ооң удуртулгазынга чөленип турган. Ам бо талазы-биле партияның функциялары өскерлирге, чамдык тургустунган үүлдер сандарап, тоо быдаргай байдалга келген. Сөөлгү үеде партия рескому кедээ ажыл-агыйда бергедээшкиннерниң тоомча чок хайгааракчызының туружунче киргени шын эвес. Ол бодунуң хүлээп алган шиитпирлериниң күүселдезин контрольга албайн турар. Чижээ, малчын кодаларны электрижидер дугайында чеже чугаа болуп келди?

Ам кол сорулга — чаа экономиктиг арганларны ажыглап турган, кедээге кооператив, аренда, арат ажылагыйы, өг-бүле фермалары дээн ышкаш хевирлерни хөгжүдүп, ооң сайзыралын бут кырынга тургузары.

Дараазында Тываның геология-шинчилел экспедициязының бөлүк начальниги А. И. Митус залда микрофонга чүве чугаалаан.

Партияда болгаш чурттта чүү болуп турарының талазы-биле харыысалга коммунистерге база онаажыры биллдингир. Ынчалза-даа бо конференцияга бистер ажылагый айтырыглары шиитпирлээр дээш келбээн бис. Чугаа болза республиканың партия комитединиң ажылынга үнелелди бээриниң дугайында, ооң салым-чолун шиитпирлээриниң дугайында болур ужурлуг. Бис шаг шагдан бээр партийжи удуртукчуның албан-хүлээлгезин эки тура-биле дужаап бээри дээрге ыядынчыг. үүл ыыдыр көрүп келген бис. Партийжи удуртукчуну халап кааптары трагедия эвес ышкажыл.

Д. К. МОНГУШ,
Сүт-Хөл районуң «Ипкин» совхозтуң кол агроному:

Партия рескому кадрлар-биле ажылга кончуг хынамчалыг болгаш кичээнгейлиг болуру чугула. «Сүт-Хөл» совхозтуң чамдык удуртур даргаларынга ам-даа чедир бышпаан кижилерни соңгул алганы чажыт эвес болгай. ынчангаш удуртукчуларны соңгувайн, томуйлаары чогумчалыг деп бодаар мен.

Аныяктар-биле ажыл черчерде сулараан. Маңаа республиканың аныяктар солуннары үлүг-хүүзүн чедир кирбейн турар. Оларның чамдык парлал турар материалдары чиг, хандыр бодаттынмаан, харын-даа чамдык материалдар аныяк кижилериниң чамдыызының бажын төөредип турар.

Национал аразында харылзааларның нарын үүлдери үе-шаанда хемчег алдынмайн, агымче салдының турар байдал база бар. Шаанден тура найыралдыг чурттап келген тыва, орус чоо ам келгеш, бот-боттарының культуразын, дылын тоошпайн турары кончуг четпес. Чамдык орус даргалар тыва дылды өөренип алырынче кичээнгей салбас, ону херексевес. Улус өөредилге министерствозу уруглар садтарынга тыва дылды өөредириниң талазы-биле тускай программаны ажылдап кылыры күзенчиг.

База бир доктааксаан үүлүм — бойдус камгалалы. Тыва АССР-ниң Дээди Совединин комиссиязы бо талазы-биле чедир ажылдаваан. Мен Красноярск крайга хамаажыр турар Уру хемин Ишининиң бүрүн эргезиниче киирерин дилеп тур мен.

К. А. МОН,
РКП Эрзин райкомунуң бирги секретары:

Ниитизи-биле чуртта партийжи ажылдакчыларны көрбестээн шак ындыг нарын байдалдарда партия рескому ажылдап келген. Ылап-ла ёзулуг ажыл мындыг үеде чоруттунар турбуже, реском каттыжып, мооннежип, демнежип ажылдаарының байдалын тургуспаан.

Ол ышкаш партия рескому бодунуң ажылынга эртемденнериниң болгаш интеллигенцияның арга-мергежилин чедир ажыглавайн турар. Эде тургустунуушкунуң, улус ажыл-агыйының нарын айтырыгларын шиитпирлээрде, кризистен үнериниң оруктарын дилеп тыварынга эртемденнер үлүүн киирип болур. Чижээ, ССРЭ-ниң ЭА-ның Сибирь салбырының Тывада комплекстиг илдизи рынокче шилчилгенин программазын район аайы-биле чүге өскүлдап кылып болбас деп?

Амгы үеде районнар төптеринге болгаш суурларга улуг эвес күчүлүг бүдүүлге черлерин дарый ажыдары негеттинип турар. Ынчанмас болза рынокче киргеш, улуг бергедээшкиннерге таваржып болур бис.

Республиканың партия организациязының чаа ёзу-биле бир-янзы ходелип ажылдаарынга чаңгыс орукту көрүп тур мен: кол-ла чүве — каттыжып алгаш, бүгү коммунистернин, партия организацияларының күш-биле демнежип ажылдаарында.

М. Х. МОНГУШ,
ТДЛТЭШИ-ниң директорунуң оралакчызы:

РКП-ниң Тыва республика комитединиң ажылын дүрген эде тургузарының дугайында бодал-биле чугаазын ол эгелээн. Республикада национаддар аразында нарыыдаашкыннарга доктаагаш, ол үүүлдер тус чернин үндезин чоонуңу национал чаңчылдарын, дылын дээш, өске-даа янзыларын тооп көрбейн турганындан үнген деп демдеглээш, кол чылдагаан кижилерниң социал-экономиктиг байдалында деп онзалаан.

Ажык-чарлыг чоруккa чагдынып алгаш, Тываның ССРЭ-ниң составында киргенин частырыг деп көргүзерин солуннарга үнген үүлдерде хөөктүрүп турары шын эвес деп чугаалаан.

Бистиң республикада эртемнің сайзыралының айтырыгларына ол база доктааган.

В. Б. БАГАЙ-ООЛ,
Кызылда Күрүненің педагогика институтунуң башкызы:

Конференцияның ажылына бодунуң үнелелин берип тура, ында сталинизмниң ора-сомазы бар-дыр деп, ол чугаалаан. РКП-ниң Тыва республика комитединиң бирги секретары Г. Ч. Ширшин илеткелинге идеология ажылын хаксы сайгарган, атеисчи ажыл, шажын-чүдүлгелиг кижилер-биле ажылга көңгүс дегбээн деп шүүгүмчүлээн.

Кадрлар-биле ажыл дугайында чугаалап тура, бодумнуң туружумну «Тываның аныяктары», «Молодёжь Тувы» солуннарга үнген материалдарымга илеткеткен мен деп бадыткаан. Кандыг-даа айтырыгларны шиитпирлеп, дуза кадып шыдавас чамдык кижилер РКП-ниң Тыва республика комитединде ажылдап турарын, аныяк, идепкейлиг коммунистерни деткивейн, багай ажылдаан кижилерни партияның удуртукчу ажылынга тудуп, реском, хоорком, Министрлер Чөвүлелиниң аразынга дескиндирип турарын делегат шүүгүмчүлээн.

Национаддар аразында чорудээлерге доктаагаш, ол ажылды партияның республика комитеди кичээнгейге шоолуг албайн барганын, эш Ширшин боду тыва улустуң национал байырлалдарын эрттиреринге удурланып келген деп, ол чугаалаан. Чүгле тус чернин үндезин чоонуңу чаңчылдарын эвес, а орус дылдыг кижилериниң национал чаңчылдарынга партияның рескомунуң тоомча чок турганын база демдеглээн.

Парлалганың салдары күштелип орар үеде республиканың партийжи солуннарының редакторларын конференцияга бадылаарын саналдаан, чаа кандидатураларны сумелээн.

Конференцияга санал берген делегаттар боттарының отчёдун берип, ажыл-агый айтырыгларын чугаалажырынче хөлүн эрттир чардыгын, партияның республика комитединин, Тываның коммунистериниң ажыл-чорудулгазын тодаргай-биле сайгарбайн турарын ол демдеглээн.

А. А. ДАРЖАЙ,
Тыва АССР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чернинің даргазы:

Кандыг-даа үүүлдерге үүгле коммунистер тергиидеп турган үе турган, ам боттарывыстың сагыш-сеткилиниче көрүүр үе келген деп чугаазын эгелээн. Коммунистерни алгап мактаар үе эрткен, бүгүн кээн чүгле коммунистер багай апарган-дыр, коммунистерни бактаар кижилер ковудээн, оларның аразында коммунистерниң каттыжып, мооннежип, демнежип ажылдаарының байдалын тургуз